

MAZHABSIZLIKNING ISLOM OLAMIDA PAYDO BO'LISHI VA TARQALISHI

Mardonov Xayrulla Maxmudovich

Xoja Buxoriy o'rta maxsus islom ta'lim muassasi

oliy toifali fiqh fani o'qituvchisi

xayrullomardonov140@gmail.com

+998915731646

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi islom olamida mazhabsizlik qarashlarining shakllanishi va tarqalishi tarixiy-ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Unda fiqhiy mazhablarning vujudga kelishi va ularning musulmon jamiyatidagi ilmiy o'rni yoritiladi. Ijtiho, taqlid va fiqhiy ixtiloflarning mazhabsizlik qarashlari shakllanishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, turli fiqhiy maktablarning rivojlanishi va ular o'rtasidagi usuliy farqlarning mazkur jarayondagi o'rni ochib beriladi. Mazhabsizlikning tarqalishiga sabab bo'lgan ilmiy omillar va uning fiqhiy tafakkurga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot klassik arab tilidagi fiqh va usul al-fiqh manbalari asosida olib borilgan.

Kalit so'zlar: mazhab, mazhabsizlik, fiqh, ijtiho, taqlid, ittibo', fiqhiy ixtilof, usul al-fiqh.

Annotation. This thesis examines the emergence and spread of non-madhabism in the Islamic world from a historical and scholarly perspective. It discusses the formation of Islamic legal schools and their scholarly role in Muslim societies. The influence of ijtiho, taqlid, and juristic disagreement on the development of non-madhab approaches is analyzed. The study also examines the development of different legal schools and methodological differences between them. The scholarly factors contributing to the spread of non-madhabism and its influence on Islamic legal thought are discussed. The research is based on classical Arabic sources of Islamic jurisprudence and legal theory.

Keywords: madhab, non-madhabism, fiqh, ijtiho, taqlid, following, juristic disagreement, Islamic legal theory.

Kirish. Islom huquqiy tafakkurining tarixiy taraqqiyotida fiqhiy mazhablarning shakllanishi muhim ilmiy hodisalardan biridir. Mazhablar Qur'on va sunnatni anglash, sahoba va tobeinlardan yetib kelgan ilmiy merosni tartibga solish, yangi masalalarga shar'iy hukm chiqarish hamda hukm chiqarish usullarini tizimlashtirish jarayonida shakllangan. Shu jihatdan mazhab muayyan faqihning shaxsiy qarashlari majmuasi emas, balki dalillarni tushunish va ulardan hukm chiqarishning muayyan ilmiy maktabi sifatida namoyon bo'ladi.

Dastlabki davrlarda musulmonlar fiqhiy masalalarda turli sahobalar va tobeinlarning ilmiy qarashlariga murojaat qilganlar. Keyinchalik islom hududlarining kengayishi, turli ilmiy markazlarning vujudga kelishi va yangi masalalarning ko'payishi natijasida fiqhiy qarashlar yanada tizimlashdi. Makka, Madina, Kufa, Basra va Shom kabi markazlarda shakllangan ilmiy an'analar keyinchalik yirik faqihlar faoliyati orqali rivojlandi.

Mazhablar qaror topganidan so'ng esa ularga amal qilish, muayyan mazhabga taqlid qilish, ijti hodning chegaralari va dalilga bevosita murojaat qilish masalalari atrofida turli ilmiy qarashlar yuzaga keldi. Mazkur jarayon keyinchalik mazhabsizlik deb atalgan qarashlarning shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatdi. Shuning uchun mazhabsizlikni islomning dastlabki davriga tatbiq etish emas, balki mazhablar shakllanganidan keyingi fiqhiy tafakkur doirasida o'rganish ilmiy jihatdan to'g'riroqdir.

Fiqhiy mazhablarning shakllanishi bir necha avlod davom etgan ilmiy jarayon bo'lgan. Sahobalar turli hududlarga tarqalib, o'zlari bilan Rasululloh sollallohu alayhi vasallamdan olgan bilimlarini olib bordilar. Tobeinlar esa ulardan ta'lim olib, Qur'on va sunnat asosida fiqhiy masalalarni o'rgandilar. Shu tariqa turli hududlarda fiqhiy maktablarning dastlabki asoslari vujudga keldi.

Keyinchalik faqihlar o'rtasidagi ilmiy munozaralar, hadislarni turlicha qabul qilish, arab tilidagi lafzlarning ma'nolarini turlicha tushunish, qiyos va boshqa usuliy vositalardan foydalanishdagi tafovutlar fiqhiy qarashlarning xilma-xilligiga sabab bo'ldi.

Mazhablarning shakllanishi bilan fiqhiy masalalarni o'rganish yanada tartibli tus oldi. Har bir ilmiy maktab Qur'on va sunnat dalillarini o'ziga xos usul asosida sharhlash, hadislar o'rtasidagi munosabatni aniqlash, qiyos va boshqa dalillardan foydalanish kabi masalalarda muayyan metodologiyani rivojlantirdi. Natijada fiqhiy bilimlar tizimlashib, keyingi avlodlarga izchil ravishda yetkazildi.

Imom Shofe'iy "Ar-Risola" asarida Qur'on va sunnatni tushunish hamda shar'iy hukmlarni dalillardan chiqarish masalalarini ilmiy asosda bayon qilgan. U arab tilining imkoniyatlarini, lafzlarning ma'nolarini va sunnatning hujjat sifatidagi mavqeini batafsil tahlil qiladi. [1, 20]

Demak, mazhablar shakllanishining asosida dalildan uzoqlashish emas, balki dalillarni tushunish va ulardan hukm chiqarish metodologiyasini rivojlantirish jarayoni yotadi.

Mazhabsizlik masalasini o'rganishda ijti hod va taqlid tushunchalari alohida ahamiyatga ega. Ijti hod shar'iy dalillardan hukm chiqarishga qodir bo'lgan olimning mavjud imkoniyatlarini ishga solishini anglatadi. Taqlid esa muayyan masalada mustaqil hukm chiqarish imkoniga ega bo'lmagan kishining malakali olimning fikriga amal qilishidir.

Klassik usul al-fiqh asarlarida ijtihod oddiy fikr yuritish emasligi, balki muayyan ilmiy tayyorgarlikni talab qilishi ta'kidlanadi. Juvayniy mujtahidning shar'iy dalillar, ularning turlari va hukm chiqarish usullarini bilishi zarurligini batafsil bayon qiladi. [2, 1342]

G'azzoliy ham mujtahid va muqallid o'rtasidagi farqni alohida ko'rsatib, mustaqil hukm chiqarish uchun zarur ilmiy salohiyatga ega bo'lmagan kishining mutaxassisga murojaat qilishi bilan bog'liq masalalarni tahlil qiladi. [3, 391]

Bu masala mazhabsizlik qarashlarining shakllanishini tushunishda muhimdir. Chunki keyingi davrlarda ayrim ilmiy qarashlarda muayyan mazhabga qat'iy bog'lanish o'rniga dalilga bevosita murojaat qilish va ijtihodga kengroq imkon berish g'oyasi ilgari surilgan. Biroq klassik usuliy merosga ko'ra, dalilni bilish bilan undan hukm chiqarish o'rtasida katta farq mavjud.

Shu sababli "dalilga amal qilish" tushunchasini "har bir kishi mustaqil hukm chiqarishi mumkin" degan ma'noda tushunish to'g'ri emas. Ijtihodning o'z shartlari mavjud bo'lib, ular ilmiy tayyorgarlikni talab qiladi.

Fiqhiy ixtiloflarning yuzaga kelishida bir nechta ilmiy omillar mavjud bo'lgan. Hadisning faqihga yetib kelishi yoki yetib kelmasligi, hadisning sahihligini baholashdagi farqlar, lafzning umumiy yoki xususiy ma'noda tushunilishi, bir necha dalil o'rtasidagi munosabat va qiyosdan foydalanish kabi omillar turli hukmlarning shakllanishiga sabab bo'lgan.

Jassosning usul al-fiqhga oid asarida ham shar'iy dalillar va ulardan hukm chiqarish qoidalariga katta e'tibor qaratiladi. Fiqhiy hukm muayyan usuliy asosga ega bo'lishi lozimligi uning metodologiyasining muhim jihatlaridan biridir. [4, 225]

Shunday ekan, mazhablar o'rtasidagi farqni "bir taraf dalilga amal qilgan, ikkinchi taraf esa amal qilmagan" tarzida tushuntirish ilmiy jihatdan yetarli emas. Har bir fiqhiy maktab dalillarni qabul qilish va ulardan hukm chiqarishda o'zining usuliy tizimiga ega bo'lgan.

Mazhabsizlik qarashlari mazhablar musulmon jamiyatlarida mustahkam qaror topganidan keyingi davrlarda yaqqolroq namoyon bo'la boshladi. Bunda muayyan mazhabga qat'iy bog'lanish masalasiga nisbatan turli munosabatlarning shakllanishi muhim omil bo'ldi.

Ba'zi olimlar taqlid masalasini muhokama qilar ekan, ilmga ega bo'lmagan kishining ahli ilmdan so'rashi zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, u biror kishining fikrini faqat uning mavqei sababli dalilsiz ravishda mutlaq haqiqat deb qabul qilish masalasini tanqidiy tahlil qiladi. [5, 144]

Bu yondashuv mazhabsizlik masalasining murakkabligini ko'rsatadi. Bir tomondan, ilmiy asosga ega bo'lmagan ko'r-ko'rona taqlid tanqid qilinadi; ikkinchi tomondan, ilmiy salohiyati bo'lmagan kishining o'zicha hukm chiqarishi ham

ma'qullanmaydi. Shuning uchun klassik fiqhiy merosda taqlid va ijti hod o'rtasida muayyan ilmiy chegaralar mavjud.

Ko'pchilik olimlar fatvo beruvchi va hukm chiqaruvchi kishining vazifalarini tahlil qilib, fatvo bilan boshqa turdagi hukmlarni bir-biridan farqlash zarurligini ko'rsatishadi. Uning fikricha, muayyan masalada hukm berish uchun masalaning xususiyatlarini va unga taalluqli shar'iy asoslarni bilish zarur. [6, 208]

Demak, mazhabsizlikning ilmiy ko'rinishi mazhablarning dalillarini qiyosiy o'rganish, ularning usullarini tushunish va muayyan masalada dalillarning kuchini aniqlash bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ammo ilmiy tayyorgarliksiz ravishda turli qarashlarni tanlab olish bunday yondashuvdan farq qiladi.

Mazhabsizlik qarashlarining tarqalishiga, avvalo, fiqhiy manbalarning kengayishi va turli mazhablar merosining o'zaro qiyosiy o'rganilishi ta'sir ko'rsatgan. Turli fiqhiy maktablarning qarashlari birgalikda o'rganila boshlagach, bir masalada bir nechta hukm mavjudligi va ularning dalillari o'rtasidagi farqlar yanada aniq ko'rina boshladi.

Mazhabsizlikning tarqalishida yana bir omil – fiqhiy qarashlarni qiyoslashga bo'lgan ehtiyojning ortishidir. Turli hududlarda yashovchi musulmonlar bir-biridan farqli fiqhiy amaliyotlarga duch kelganlar. Bu esa ayrim masalalarda mazhablararo qarashlarni solishtirishga va muayyan hukmning dalilini o'rganishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirgan.

Mazhabsizlikka baho berishda mazhabga taassub bilan yondashish va mazhablarning ilmiy merosini butunlay inkor etishni bir-biridan farqlash lozim. Fiqhiy mazhablar asrlar davomida Qur'on va sunnat asosida shakllangan hukmlarni, usuliy qoidalarni va faqihlarning ilmiy tajribasini tizimlashtirib kelgan.

Shu jihatdan mazhabsizlikning ijobiy tomoni sifatida ko'r-ko'rona taassubdan uzoqlashish, turli fiqhiy qarashlarni ilmiy asosda qiyoslash va dalillarning mohiyatini o'rganish kabi jihatlarni ko'rsatish mumkin. Ammo bu holat fiqhiy usul va mutaxassislikni inkor etishga aylanmasligi kerak.

Mazhabsizlikni "mazhablarning barcha hukmlarini rad etish" bilan tenglashtirish ham to'g'ri emas. Chunki mazhablarning o'zida ham dalilga murojaat qilish, ijti hod va usuliy tahlil mavjud. Farq, asosan, dalillarni qabul qilish va ularni hukm chiqarishda qo'llash metodologiyasida namoyon bo'ladi.

Shunday ekan, mazkur hodisani xolis o'rganish uchun uni tarixiy jarayon sifatida baholash, mazhablarning ilmiy vazifasini hisobga olish va ijti hod uchun zarur bo'lgan ilmiy shartlarni unutmaslik lozim. Fiqhiy mazhablarning shakllanishi musulmonlarning diniy-huquqiy tafakkurini tizimlashtirgan bo'lsa, mazhabsizlik qarashlari ana shu tizimga nisbatan turli davrlarda yuzaga kelgan munosabatlarning shakllaridan biri sifatida namoyon bo'lgan.

Xulosa. Mazhabsizlik islomning ilk davrida emas, balki fiqhiy mazhablar shakllanib, musulmon jamiyatlarida mustahkam qaror topganidan keyingi jarayonlar bilan bog'liq holda shakllangan. Uning yuzaga kelishiga ijthod va taqlid masalalari, fiqhiy ixtiloflar, qiyosiy fiqhning rivojlanishi hamda dalillarni bevosita o'rganishga bo'lgan qiziqish ta'sir ko'rsatgan.

Mazhabsizlikka ilmiy baho berishda mazhabga ko'r-ko'rona taassub bilan mazhablarning boy ilmiy merosini inkor etishni farqlash zarur. Fiqhiy masalalarni to'g'ri anglash esa dalillar bilan bir qatorda ularni tushunish va hukm chiqarish metodologiyasini ham chuqur bilishni talab qiladi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar

1. Shofe'iy, Muhammad ibn Idris. **Ar-Risola**. Tahrir: Ahmad Muhammad Shokir. Qohira: Maktabat al-Halabiy, 1940.
2. Juvayniy, Abdulmalik ibn Abdulloh. **Al-Burhon fi usul al-fiqh**. Doha: Jami'at Qatar, 1979. 2-jild.
3. G'azzoliy, Muhammad ibn Muhammad. **Al-Mustasfo min ilmi al-usul**. Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiyya, 1993.
4. Jassos, Ahmad ibn Ali. **Al-Fusul fil-usul**. Quvayt: Vizarat al-avqof va ash-shu'un al-islomiyya, 1994. 4-jild.
5. Qarofiy, Ahmad ibn Idris. **Al-Ihkom fi tamyiz al-fatovo an al-ahkom va tasarrufot al-qoziy val-imom**. Bayrut: Dor al-bashoir al-islomiyya, 1995.
6. Navaviy, Yahyo ibn Sharaf. **Al-Majmu' sharh al-Muhazzab**. Bayrut: Dor al-fikr, 1997. 20-jild.